

**SUD LINGVISTIK EKSPERTIZASI: NAZARIY ASOSLARI,
METODOLOGIYASI VA AMALIY AHAMIYATI**

Nozima Soxibova Ashurqul qizi

e-mail: nozimasokhibova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada sud-lingvistik ekspertizasining nazariy-metodologik asoslari, huquqiy jarayondagi oʻrni, tadqiqot obyekti va predmeti, ekspert oldiga qoʻyiladigan savollar, lingvistik tahlilning asosiy yoʻnalishlari hamda ekspert xulosasining ilmiy ishonchliligini taʼminlash masalalari yoritiladi. Shuningdek, raqamli kommunikatsiya, geolokatsiyalangan yozishmalar va internet tilining rivojlanishi sud lingvistik ekspertizasi oldiga qoʻyayotgan yangi vazifalar tahlil qilinadi. Oʻzbekiston Respublikasida sud-ekspertlik faoliyatining huquqiy asoslari va ekspert xulosasining xolisligi, ilmiyligi hamda tekshiriluvchanligi masalalariga alohida eʼtibor qaratiladi.

Kalit soʻzlar: sud lingvistik ekspertizasi, sud lingvistikasi, lingvistik dalil, ekspert xulosasi, semantik tahlil, pragmatik tahlil, diskurs tahlili, mualliflikni aniqlash, lingvistik profil, raqamli kommunikatsiya.

Abstract. This article covers the theoretical and methodological foundations of forensic linguistic expertise, its role in the legal process, the object of research and predological expertise, questions posed to the expert, practical areas of linguistic analysis, and issues of ensuring the scientific reliability of the expert. Analysis of the new results that the development of Internet language poses to forensic linguistic expertise. Special attention is paid to the legal foundations of forensic expertise in the Republic of Uzbekistan and the issues of objectivity, scientificity, and verifiability of experts.

Keywords: forensic linguistic expertise, forensic linguistics, linguistic evidence, expert semantic analysis, pragmatic analysis, discourse analysis, authorship determination, linguistic profile, electronic communication.

Til insonlar oʻrtasidagi kommunikativ munosabatning asosiy vositasi boʻlishi bilan birga, huquqiy jarayonlarda daliliy ahamiyat kasb etadigan murakkab axborot tizimidir. Jinoyat, fuqarolik, maʼmuriy yoki xoʻjalik nizolarida yozma matn, elektron xabar, audioyozuv transkripti, reklama matni, ijtimoiy tarmoqdagi post, tahdid yoki haqorat mazmunidagi murojaat, shartnoma va boshqa kommunikativ birliklarning mazmuni huquqiy baholashni talab qilishi mumkin. Bunday vaziyatlarda tilning

ma'nosi, qo'llanish shakli, kommunikativ maqsadi va mualliflik xususiyatlarini maxsus ilmiy usullar bilan aniqlash sud lingvistik ekspertizasining asosiy vazifalaridan biridir.

Zamonaviy sud lingvistikasi amaliy lingvistikaning huquqiy jarayon bilan kesishgan sohalaridan biri sifatida shakllanib, tilni dalil sifatida o'rganishga yo'naltiriladi. Ilmiy adabiyotlarda bu yo'nalish mualliflikni aniqlash, matn autentifikatsiyasi, nutqni identifikatsiya qilish, plagiatni aniqlash, tahdid va shantaj mazmunini tahlil qilish, huquqiy diskursni o'rganish hamda kiberjinoyatlarda til birliklaridan foydalanish kabi ko'plab masalalarni qamrab olishi ko'rsatiladi.

O'zbekistonda sud-ekspertlik tizimini takomillashtirishga qaratilgan normativ-huquqiy jarayon ham lingvistik ekspertizaning amaliy imkoniyatlarini kengaytirish uchun muhim zamin yaratmoqda. Xususan, PF-6256-son Farmonda sud ekspertlarining xolisligi va mustaqilligini ta'minlash, ekspertiza sifati va ishonchliligini oshirish, ilmiy tadqiqotlar va uslubiyotlarni rivojlantirish, kadrlar salohiyatini oshirish kabi ustuvor yo'nalishlar belgilangan. [1]

Mavzuning dolzarbligi shundaki, raqamli muloqotning keskin kengayishi natijasida huquqiy ahamiyatga ega matnlar shakli o'zgarmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, elektron pochta va boshqa platformalarda qisqa, aralash kodli, dialektal, jargonlashgan yoki grafik jihatdan nostandart yozishmalar ko'paymoqda. Bunday materiallarda muallifning hududiy mansubligi, ijtimoiy guruhga xos nutqiy belgilar, kommunikativ strategiyasi va individual uslubi namoyon bo'lishi mumkin. Shu sababli sud lingvistik ekspertizasini an'anaviy matn tahlili bilan cheklamasdan, korpus lingvistikasi, pragmatika, sotsiolingvistika va kompyuter lingvistikasi bilan integratsiyada rivojlantirish zarur.

SUD LINGVISTIK EKSPERTIZASINING NAZARIY MOHIYATI

Sud lingvistik ekspertiza – sud yoki huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun ahamiyatli bo'lgan til materiallarini maxsus lingvistik bilimlar asosida tadqiq etish va qo'yilgan savollar yuzasidan ilmiy asoslangan ekspert xulosasini shakllantirish jarayonidir. Uning markazida “til – dalil” munosabati turadi.[3,78] Bunda ekspertning vazifasi huquqiy masalani hal qilish emas, balki maxsus lingvistik bilim talab qiladigan jihatlarni aniqlash va izohlashdan iborat.

Sud lingvistikasining chegaralari keng. Bir tomondan, u qonun tili va huquqiy hujjatlarning tushunarligi, sud jarayonidagi kommunikatsiya va huquqiy diskursni o'rganadi. Ikkinchi tomondan, aynan huquqiy ish uchun muhim bo'lgan nutq yoki matnni ekspertiza obyekti sifatida tahlil qiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda ushbu ikki yo'nalish bilan bir qatorda tilning kriminalistik iz sifatidagi xususiyati ham alohida

ta'kidlanadi.

Ekspertiza obykti yozma va og'zaki nutqning turli ko'rinishlari bo'lishi mumkin: qo'lyozma yoki elektron matn, rasmiy va norasmiy yozishmalar, reklama, internetdagi materiallar, audioyozuvdan olingan transkript, murojaat, tahdid, haqorat, bahsli ibora, shartnoma yoki boshqa hujjat. Obyektning turi tadqiqot metodini belgilaydi. Masalan, yozma matnda leksik tanlov va sintaktik qurilmalar kengroq o'rganilsa, audio materialda fonetik va akustik belgilar ham muhim bo'ladi.

Ekspertizaning predmeti esa obyektning o'zidan farqli ravishda, undagi muayyan lingvistik hodisa yoki belgilar majmuasidir.[4,48] Jumladan, bahsli iboraning ma'nosi, gapning kommunikativ maqsadi, matndagi haqorat yoki tahdidning ifodalanish usuli, mualliflik belgilarining o'ziga xosligi, terminning mazmuni, matnning hududiy yoki ijtimoiy variantga mansubligi ekspertiza predmetini tashkil qilishi mumkin.

SUD LINGVISTIK EKSPERTIZASINING ASOSIY TADQIQOT YO'NALISHLARI

Birinchi yo'nalish – leksik-semantik tahlildir. Bunda so'z va birikmalarning lug'aviy ma'nosi, kontekstual ma'nosi, ko'pma'nolilik, sinonimik va antonimik munosabatlar, terminologik ma'no, frazeologik birliklar hamda baholovchi birliklar o'rganiladi. Huquqiy nizolarda aynan bir so'zning turli kontekstlarda turlicha ma'no kasb etishi mumkinligi sababli so'zning faqat lug'atdagi ma'nosini emas, balki kontekst va kommunikativ vaziyatdagi ma'nosini aniqlash muhim.

Ikkinchi yo'nalish – grammatik va sintaktik tahlil. Gap qurilishi, so'z tartibi, inkor shakllari, modal birliklar, buyruq va so'roq konstruksiyalari, shart, sabab, maqsad munosabatlarini ifodalovchi vositalar matn mazmunining talqiniga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, buyruq shaklining bevosita yoki bilvosita qo'llanishi, so'roq gapning haqiqiy savol yoki kinoyaviy maqsadda ishlatilishi pragmatik tahlil bilan birgalikda o'rganilishi lozim.

Uchinchi yo'nalish – stilistik va pragmatik tahlil. Matnning kommunikativ maqsadi, adresatga ta'sir ko'rsatish strategiyasi, baholash, kinoya, manipulyatsiya, tahdid, ogohlantirish, ishontirish yoki haqorat kabi nutqiy aktlarning qanday ifodalangani aniqlanadi. Pragmatik tahlil, ayniqsa, qisqa internet yozishmalarida muhim, chunki bunday matnlarda emoji, qisqartma, grafik belgilar, kontekstga ishora qiluvchi birliklar va oldingi xabarlar mazmuni ma'noni belgilashi mumkin.

To'rtinchi yo'nalish – mualliflikni aniqlash va matnlarni qiyosiy tahlil qilish. Bunda tekshirilayotgan matn noma'lum muallif tomonidan yaratilgan bo'lsa, uni ehtimoliy mualliflarning nazorat matnlari bilan qiyoslash mumkin. Leksik chastota, funksional so'zlardan foydalanish, gap uzunligi, punktuatsiya, morfologik shakllar, sintaktik

qoliplar, imlo xatolari va boshqa takrorlanuvchi xususiyatlar statistik hamda sifat tahlili orqali baholanadi.

Beshinchi yo‘nalish – hududiy va ijtimoiy lingvistik profillash. Nutqdagi fonetik, leksik, grammatik va pragmatik markerlar muallifning ma’lum hudud, ijtimoiy guruh yoki kommunikativ muhit bilan bog‘liqligi haqida ehtimoliy ma’lumot berishi mumkin. Biroq bunday tahlilda birgina so‘z yoki shevaga xos birlik asosida qat’iy xulosa chiqarish ilmiy jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi. Ekspert bir nechta mustaqil markerlar majmuasini, ularning chastotasini, muqobil izohlarini va nazorat korpusini hisobga olishi kerak.[4,75]

EKSPERTIZA METODOLOGIYASI VA ILMIY ISHONCHLILIK

Sud lingvistik ekspertizasining ilmiy qiymati qo‘llanilgan metodning asoslanganligi bilan belgilanadi. Zamonaviy yondashuvda faqat ekspertning intuitiv taassurotiga tayangan xulosa yetarli hisoblanmaydi. Tadqiqot natijasi kuzatiladigan lingvistik dalillar, aniq tahlil bosqichlari, taqqoslash mezonlari va imkon qadar qayta tekshirilishi mumkin bo‘lgan usullarga asoslanishi lozim. 2026-yilda chop etilgan metodologik tadqiqotlarda ham ishonchli metod tanlovi ekspert xulosasining validligi bilan bevosita bog‘liqligi ta’kidlangan.

Ekspertiza jarayonini shartli ravishda bir necha bosqichga ajratish mumkin: birinchidan, obyekt va ish materiallarini qabul qilish hamda ularning yaxlitligini tekshirish; ikkinchidan, ekspertiza savollarini lingvistik nuqtayi nazardan aniqlashtirish; uchinchidan, matnni dastlabki tavsiflash; to‘rtinchidan, tanlangan metodlar asosida batafsil tahlil; beshinchidan, muqobil talqinlarni tekshirish; oltinchidan, natijalarni umumlashtirish va xulosani rasmiylashtirish. O‘zbekiston Respublikasida sud ekspertizasi tadqiqotlarini o‘tkazish tartibini belgilovchi Namunaviy nizomda ham tadqiqot uchun zarur materiallarni taqdim etish va ekspert xulosasini rasmiylashtirishga doir talablar nazarda tutilgan.

Metodlar obyekt xususiyatiga qarab tanlanadi. Semantik tahlil ma’no masalalarida, sintaktik tahlil gap qurilishida, pragmatik tahlil kommunikativ maqsadni aniqlashda, diskurs tahlili matnning keng kontekstini o‘rganishda, statistik va stilometrik usullar esa mualliflik masalalarida qo‘llanishi mumkin. Korpus usullari katta hajmdagi matnlar orasidan muayyan birliklarning chastotasi va taqsimlanishini aniqlashga yordam beradi.

Sud lingvistik ekspertizasi tilshunoslik bilimlarini huquqiy amaliyot ehtiyojlari bilan bog‘laydigan muhim fanlararo yo‘nalishdir. Uning asosiy vazifasi bahsli nutq yoki matndagi lingvistik faktlarni aniqlash, ularni ilmiy metodlar asosida tahlil qilish va huquqiy jarayon ishtirokchilariga tushunarli, asoslangan ekspert xulosasini taqdim

etishdan iborat. Ekspertizaning samaradorligi semantik, sintaktik, stilistik, pragmatik, diskursiv, sotsiolingvistik va statistik usullarning obyektga mos ravishda uyg'un qo'llanishiga bog'liq.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, sud lingvistik ekspertizasining istiqboldagi rivoji uch asosiy yo'nalish bilan bog'liq: birinchidan, o'zbek tilining sud-lingvistik metodologiyasini ishlab chiqish va standartlashtirish; ikkinchidan, hududiy va ijtimoiy markerlar bo'yicha korpus bazasini yaratish; uchinchidan, raqamli kommunikatsiyani tahlil qilish uchun korpus lingvistikasi va kompyuter texnologiyalaridan foydalanishni kuchaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-iyuldagi PF-6256-son "O'zbekiston Respublikasida sud-ekspertlik tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 21-fevraldagi 73-son "Sud ekspertizasi tadqiqotlarini o'tkazish tartibi to'g'risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida"gi qarori.
3. Yuldasheva G. Yuridik matnlarning lingvistik ekspertizasi: Filol. fan. d-ri (DSc) diss. avtoref. – Toshkent, 2019.
4. Musulmonova K. O'zbek yozma matnlarida lingvistik ekspertiza o'tkazish maqsadi va asoslari: PhD diss. avtoref. – Qo'qon, 2020.
5. Yormanova D. O'zbek yurislingvistikasida matn tahlili muammolari: PhD diss. avtoref. – Samarqand, 2020.
6. Abduvaliyev M. Badiiy va publitsistik matnlarda subtekst va yashirin ma'lumotlar: Monografiya. – Namangan, 2020.